

LA VIDA PRIVADA A L'ÈPOCA GÒTICA A PARTIR DE LA DOCUMENTACIÓ MATRIMONIAL

0 TERESA VINYOLES I VIDAL
UNIVERSITAT DE BARCELONA

La història de la vida privada

Apropar-nos a la història de la vida privada no és una tasca fàcil. De tota manera, com afirma Flandin, l'accés a la interioritat del subjecte no està tancat sense remei a l'estudi científic.¹ El principal problema que es planteja als historiadors i historiadores de la vida quotidiana és la varietat i parcialitat de la informació i el temor d'acabar fent una història anecdòtica. Però això no succeeix si partim bàsicament de la informació que ens donen els protocols notariaus; aquestes fonts no són ni de bon tros tan parcials com les cròniques que magnifiquen els herois i els fets extraordinaris, sovint individuals i fora del corrent. Els protocols recullen fets gairebé sempre habituals de persones corrents; podem intentar, doncs, una anàlisi històrica basant-nos en fonts que hem de considerar bàsicament objectives i seriables.

El gran avantatge que tenim és que la major part de la documentació notarial és repetitiva i inclou exemples d'homes i dones dels diferents grups socials; trobem als nostres arxius una quantitat important de documents de la mateixa tipologia amb protagonistes molt diversos, que ens hauran de permetre treure'n, si no conclusions definitives, sí almenys alguna visió de conjunt sobre l'ambient de l'època, i també parlar sobre vivències personals. Aquest treball el farem per mitjà de relats concrets, sovint només fragments d'històries o episodis inacabats, ja que els documents no sempre ens expliquen el final, però aquestes pinzellades de realitat sovint són de gran interès per copsar vivències i mentalitats.

Intentarem apropar-nos a les sensibilitats d'una època davant d'uns fets personals concrets, tenint en compte que en tots els temps hi ha persones que responen tal i com la cultura dominant espera d'elles, per la qual cosa el que manifesten, no són només els seus sentiments, sinó el missatge que han rebut; en canvi, n'hi ha d'altres que reaccionaran en contra del model

1. Jean-Louis FLANDIN, *Le sexe et l'Occident. Evolution des attitudes et des comportements*, París: Seuil, 1981.

que s'imposa, i ben sovint també en queden testimonis pel que tenen de transgressió.

Hi ha documents diversos per apropar-nos a la quotidianitat de les dones i dels homes baixmedievals: la legislació, els processos, la poesia, les cartes privades, entre d'altres; però especialment la documentació notarial ens ofereix un ampli ventall de possibilitats. Entre les escriptures notariales, hem triat sobretot els capítols matrimonials, perquè aquests documents segellaven la vida en comú d'una parella i fonamentaven l'estructura econòmica de la nova cèl·lula familiar, per la qual cosa n'hem escollit alguns a l'atzar per exemplificar la informació que ens aporten. També hem fet servir documents relacionats amb el trencament dels compromisos matrimonials, inclosos en unes tipologies documentals menys estudiades i que ens ofereixen una àmplia gamma d'informacions, moltes vegades parcials, però que mostren vivències concretes en situacions de conflicte; es tracta de protestes, requestes i sentències arbitrals, on es reclamen drets o es fan constar queixes públicament per mitjà d'un notari. De forma marginal hi hem inclòs altra documentació, com ara alguna causa matrimonial, en la qual analitzem la presència dels notaris en aquests processos, i també hem utilitzat algunes cartes privades, entre les quals hem prioritzat les enviades o rebudes per algun notari.

No es tracta d'oferir un treball estadístic perquè s'apartaria de la finalitat de la nostra recerca, que va encaminada just a la història de la vida privada; així que, per damunt de l'anàlisi de l'estructura dels documents, de la seva base jurídica i de les xifres dels dots, relatarem, per mitjà dels testimonis escrits pels notaris medievals, petites històries amb protagonistes ignorats, però amb noms, cognoms, vivències i sentiments.

L'amor i el matrimoni

El matrimoni medieval no té gran cosa a veure amb l'amor. Sobre el matrimoni reposa enterament l'ordre social; el matrimoni és una institució, un sistema jurídic, que assegura la reproducció de la societat dins d'unes estructures sobre les quals es recolza l'estabilitat del poder i de les fortunes.² A la societat estamentada medieval no li convé barrejar aquesta

2. George DUBY, *Mâle Moyen Age. De l'amour et autres essais*, París: Flammarion, 1983, p. 45.

estabilitat amb l'amor, la passió ni el plaer, de manera que considera que és millor que amb el llinatge i la fortuna no hi juguin els sentiments.

D'altra banda, alguns moralistes dels darrers segles medievals trobaven fins i tot pecaminós que un home estigués enamorat de la seva pròpia muller. Francesc Eiximenis recomana a les dones que «no s'ornin vanament... car tant volen ésser amades, que la amor és massa, e torna vil, con diga Sent Ambrós: Qui massa ama sa muller e desordenadament és axí com aquell qui fa adhulteri».³ Bernat Metge trobava fins i tot inconcebible que un home estigués enamorat de la seva dona: «...la dona que tant am no és ma muller. Sàpies que molt més am aquella, sens tota comparació. Bé és veritat que ma muller la am com los marits acostumen».⁴ Veiem com l'escriptor generalitza sobre els seus sentiments, com si aquesta actitud fos la norma entre els homes del seu temps, com si hi hagués dues formes diferents d'amor: el que sent per la dona de qui està enamorat i l'amor que els marits acostumen a sentir per les seves mullers. Sembla que l'un i l'altre no tenen gaire en comú.

Un exemple de la fredor en les relacions entre marit i muller es detecta, per exemple, en aquesta carta que el notari barceloní Joan Franc escrivia a la seva dona:

«A la dona na Margalidona, muller de Johan Franch, notari a la plaça de Sant Jacme de Barchelona. Na Margalidona: Certifich-vos que ja som partits de València e som en lo camí, Déus volent serem aquí en dimarts abans de Corpus Christi, o abans, o així m'o pens. Prech-vos que façats que jo haia les calces solades, car no hauria què em calçàs. E prech-vos que façats comprar una quartera de civada avenosa, e fets escurar la establa, e esforçats-vos bé. E recomanat-me e saludats-me los acostumats. Scrita en lo loch de les Cobes, a 13 de maig de l'any 1418. Johan Franch.»⁵

Aquesta dona de la burgesia, muller d'un conegut notari que vivia a la plaça de Sant Jaume,⁶ rebia amb aquesta carta només encàrrecs puntuals relacionats amb la seva tasca de mestressa de casa, que havia de procurar el confort del marit i del seu cavall quan tornessin. Cal creure que ell por-

3. Francesc EIXIMENIS, *Lo Libre de les dones*, Barcelona: Curial, v. I, p. 47.

4. Bernat METGE, *Lo Somni*, Barcelona: Barcino, 1925, p. 106.

5. AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), *Notarials*, XVII-10.

6. Del notari Joan Franc (Major) es conserven a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB) més de 125 protocols entre els anys 1406 a 1456.

tava força dies fora de casa, ja que havia anat a València i estava de camí de tornada. La carta ens mostra una relació que podríem dir que era gairebé laboral entre marit i muller.

Aquest fet el trobem encara accentuat a les cartes que el ciutadà barceloní Arnau Climent Folquer enviava al notari Narcís Gili, amic seu. Arnau Climent demanava de forma insistent en les seves cartes que el notari vigilés que els fills anessin a escola; amb una de les cartes li enviava la clau de l'estudi i «*la clau d'un caixó blanc qui està en l'entrant en man dreta*», perquè li busqués una escriptura i la hi trametés a Xerta, «*després la clau de l'estudi e caixó guarda-la'm bé, no la cal trametre*», escriu el 20 de gener de 1495. L'estada d'Arnau Climent a Xerta s'allargà i continuaven a Barcelona la seva dona, Joaneta, i els seus fills, així que tres mesos després demanava al notari que anés de nou a casa seva amb la clau i que «*si na Joaneta vol orejar les gonelles ni la roba, obriu-li los còfrens, que dins lo caixó de l'estudi són les claus, e vós la teniu ab la de l'estudi; après torna-ho a tencar*». Pocs dies després enviava a la dona una gerra amb peix i a Narcís Gili una carta amb instruccions per a ella de com havia de tenir cura del peix i com havia de repartir-lo entre parents i amics. Potser Joaneta era il·letrada, de tota manera el marit fa constar que també l'escriu a ella. Potser era una noia molt jove i inexperta, de tota manera les cartes fan la impressió d'una total desconfiança: la dona té una part de la casa tancada amb clau, a la qual no té accés si el notari Gili no li obre la porta; i, si no li obre el calaix on hi ha la clau que permet obrir els cofres on hi ha la roba de mudar, que és de suposar que era roba del marit, arribada la primavera ni tan sols la podia airejar perquè no s'arnés.⁷

Podríem pensar que aquestes cartes responen a un costum de no exterioritzar els sentiments, però no era així en el context dels darrers segles medievals, ja que llavors els sentiments es mostraven obertament, com es veu a les lletres amatòries que s'han conservat i també en algunes cartes privades. Com ara la carta que un oficial de la cort de la reina Maria trametia al notari barceloní Nicolau Bernat recomanant un afer de la seva mare: «*us tinc en estima d'un meu germà, us prec hi vullau endreçar la mia cara mare en tot lo que a vós sia possible*».⁸ O algunes de les cartes de Sereneta al seu marit, Ramon de Tous, administrador de Maria de Luna, gairebé

7. *Epistolari del segle XV*, Barcelona: Barcino, 1926, cartes XVIII-XXI.

8. *Ibid.*, carta XIV.

una excepció de cartes d'amor entre cònjuges, amb frases com ara: «*si vós sabíeu l'ànsia i el desig que jo he de vós!*»⁹

Triar estat i parella

Les núvies

El problema de base residia en la forma de triar estat i de triar parella. Ja hem dit que el matrimoni medieval no tenia res a veure amb l'amor, tot i que l'Església imposava com a condició per donar validesa a la unió que els contraents hi consentissin. Però el costum i els interessos de la societat civil feien imprescindible el consentiment familiar, especialment per casar menors d'edat, i també, com hem vist, alguns moralistes trobaven aquest costum lloable. Les noies eren casades normalment molt joves, entre els dotze i els divuit anys, pels pares o, a falta del pare, per un consell de familiars i amics, i això passava en tots els estaments socials.

La majoria de les dones estaven reservades al matrimoni, amb un home a qui en prou feines coneixien, i a la procreació de fills. Algunes eren recluses als monestirs sense vocació; amb prou feines hi trobem dones solteres. Les que estaven destinades al convent eren portades allà des de ben petites per a ser educades en la lectura i el cant per tal professar com a monges. A les filles destinades al matrimoni, era qüestió de trobar-los un marit convenient a una edat també convenient, sovint des de molt joves.

¿De cap manera podia triar una noia medieval el seu camí a la vida? Pel que fa al matrimoni, sense voluntat paterna no es podia casar legalment a no ser que el pare no li hagués buscat marit quan havia arribat a la majoria d'edat, que era, als darrers segles medievals, als 25 anys. El pare tenia el dret i el deure de casar les filles; si el pare havia mort, podien opinar sobre el matrimoni de la noia els parents i amics del costat patern i matern, o bé els «*maiores et seniores*» entre ells.¹⁰ Hem documentat plenament

9. Teresa VINYOLÉS, «L'amor i la mort al segle XIV. Cartes de dones», *Miscel·lània de textos medievals* (Barcelona: CSIC), 8 (1996), p. 11-198, especialment cartes 3, 5, 6 i 7.

10. Guillem BROCA, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil*, Barcelona: Gili, 1918, v. I, p. 318, 361. Sobre el dret català medieval referit a la dona, Milagros RIVERA, «Dret i conflictivitat social de les dones a la Catalunya prefeudal i feudal», a Mery NASH, *Més enllà del silenci. Les dones a la història de Catalunya*, Barcelona: Elfos, 1988, p. 53-71.

establerta aquesta llei en els casos en què la núvia és òrfena de pare. En veurem un exemple:

«Entenen los amichs de na Elionor, filla de l'honrat em Galceran Morey, quondam, senyor del castell de la Rocha, situat en Rosselló, e ciutadà de Barchinona.... que sobre lo matrimoni lo qual se tracta fer entre l'onrat [espai en blanc per a posar-hi el nom del nuvi] e la dita Elionor, sien concordats los capítols següents...»

Es tracta de l'esborrany dels capítols matrimonials, sense signar pel notari ni pels testimonis i sense datar i deixant en blanc cada vegada l'espai en el qual havia de figurar el nom del nuvi; segurament no estava encara decidit qui seria, com si es tractés d'esperar el millor postor en una subhasta. La nena tenia llavors 10 anys.¹¹

Darrera de la important quantitat de contractes matrimonials signats als darrers segles medievals es veu sobretot un contracte econòmic en el qual la núvia, moltes vegades, no hi prenia part. Vegem com a exemple la donació feta davant del notari Pere Granyana per part de Beneta, burgesa de Perpinyà, casada amb Guillem de Vallseca,¹² qui, en no tenir fills, féu hereva una neboda seva amb la condició que es casés amb un nebot del marit, així el patrimoni quedava a casa:

«Sàpiga tothom que jo, Beneta, muller de l'honorable Guillem de Vallseca, ciutadà de Barcelona, i filla de l'honorable Jaume Isern i de la seva muller Beneta, difunts, de Perpinyà. Degut a que Déu ha volgut que des de la flor de la joventut, gairebé des de la infantesa, fos donada al marit i que amb ell durant llargs anys visqués, però he estat feta estèril i sense fills. Proposo que sigui fet matrimoni entre vós, Eleonor, neboda meva, filla de l'honorable Pere Gerart, burgès de la vila de Perpinyà, i de la seva muller Clara, germana meva, amb l'honorable Arnau Guillem Pastor, nebot de l'esmentat marit meu, sobre el qual matrimoni hem parlat llargament entre nosaltres, els dits cònjuges, i amb altres amics de les dues parts...»

11. ACB (Arxiu de la Catedral de Barcelona), *Documents de la família Morey*. Sabem que Elionor Morey es va casar amb Ramon Buçot l'any 1374.

12. Creiem que es tracta del prestigiós jurista Guillem de Vallseca, que va participar en el compromís de Casp i que escrigué les glosses dels *Usatges* i el comentari a les *Constitucions de Catalunya*.

Li posa com a condició per rebre l'heretament que ells, la tia i l'oncle, siguin usufructuaris vitalicis dels seus béns i que la neboda es casi amb el dit Arnau Guillem Pastor, i si aquest matrimoni no vingués a efecte que la donació sigui nul·la.¹³

El notari recull, crec que de manera impecable, la velada queixa de Beneta, casada des de nena, que perpetua en la seva neboda un matrimoni de conveniència. Aquesta era la realitat de moltes dones del seu temps.

Els nuvis

Els nuvis de vegades eren força més grans que les seves promeses, especialment entre els mercaders i, en el cas de segones núpcies, els vidus. De tota manera, alguns membres de la noblesa, per interessos del llinatge, prenien muller molt joves; també els camperols de vegades es casaven abans dels 20 anys; els artesans es casaven un cop acabat l'aprenentatge, que depenia de l'ofici, però era entre els 18 i els 25 anys; en canvi, els mercaders es casaven més grans, normalment passats els 30, amb una noia molt més jove, que aportava un bon dot i que li havia de donar fills legítims. D'il·legítims, moltes vegades els joves mercaders i altres homes solters ja en tenien amb alguna esclava o concubina.¹⁴ De tota manera, si els interessos familiars ho requerien, a totes les classes socials els parents d'ambdues parts lligaven parelles d'adolescents.

Encara que alguns homes fossin ja adults o emancipats a l'hora de casar-se, moltes vegades tampoc no buscaven la muller ells mateixos, sinó per mitjà d'intermediaris. Això passava també a totes les classes socials. Així, per exemple, Joan Benajam, mariner de Mataró, nomenà procuradors la seva germana i el seu germà perquè portessin els seus afers i, a més, els

13. AHPB, Pere GRANYANA, 56/44, f. 184 (1419). Text traduït del llatí.

14. En aquest sentit hem trobat entre els protocols notariais algun contracte d'amistament; per exemple, entre Violant, filla de Joan Gil de Rubielos de Mora i Marc Escuder, recaptador d'impostos de Barcelona: AHPB, Tomàs BELLMUNT, 1399, f. 23v. I també compromisos de trencar la convivència il·legítima, com ara el signat per Francesca, filla de Francesc Solsona, de Barcelona, i Guillem Corall, tractant de bestiar, que havien conviscut durant algun temps, «*illicite et inhoneste et contra omnimodam honestatem et contra etiam voluntatem et consensum omnium amicorum meorum et vestrorum*». Ara ella es compromet a separar-se'n perquè ell s'ha casat (1387). Publicat a Teresa VINYOLES, *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976, p. 143.

donava poders per a buscar-li muller: «*contrahendi nomnine meo matrimonio cum illa muliere que vobis videbitur, et super ipso matrimonio conventumque capitula et instrumenta causa sponsaliciium et alia faciendi et firmandi...*»¹⁵

Berenguer Morey, un home de l'alta burgesia, ja madur, que havia estat batlle de Barcelona diverses vegades, vidu per segon cop, rebia una carta del seu procurador que li proposava, entre altres afers econòmics, matrimoni amb una noia de dotze anys, la qual ni tan sols coneixia, emparentada amb la noblesa i amb un dot força acceptable; això sí, era òrfena i per tant quedava molt més exposada a la manipulació de parents i amics buscant un bon partit. Sabem que els intermediaris, en aquestes bodes, rebien una bona propina.¹⁶

Quan s'havia trobat el partit adient i les famílies respectives s'havien posat d'acord sobre el dot, llavors es firmaven capítols matrimonials davant de notari, documents de complexitat variable, però que contenien sempre l'instrument dotal i el compromís de casar-se.

Els capítols matrimonials

Els capítols deriven de la diversitat i la complexitat que anaren adquirint els contractes matrimonials a partir del ressorgiment del Dret romà i del dot femení, que havien anat desplaçant la llei goda i el dot marital al llarg dels segles XII i XIII. L'organització especial de la família catalana és conseqüència del principi de llibertat de contractació matrimonial, fet que queda reflectit en els capítols, que són l'únic codi pel qual ha de regir-se la successió patrimonial i el règim de vida de la comunitat familiar.¹⁷ Els capítols són contractes privats escrits davant de notari i testimonis, per mitjà dels quals s'estructura especialment el règim econòmic del futur matrimoni; tots ells són molt semblants, però les diferències són prou significatives com per apropar-nos a la peculiaritat de cada situació, la qual cosa ens permetrà, alhora, fer-nos una idea de conjunt de com s'estructuraven aquestes cèl·lules familiars bàsiques i de la casuística de cada una d'elles.

15. AHPB, Joan NADAL, 54/2, f. 46v (1388).

16. ACB, *Cisma d'Occident*, doc. en paper 342.

17. Luis HERNÁNDEZ PALMÉS, «Capítulos matrimoniales en las comarcas ilerenses», *Ilerda*, 2 (1943), p. 173.

Segons Lalinde Abadia, es generalitza a Barcelona la forma de capítols matrimonials a partir del 1363.¹⁸ Els capítols, que trobem redactats tant en llatí com en català, s'inicien amb una invocació religiosa: «*In nomine Domini...*» o bé «*...En nom de Nostro Senyor Déu sie e de la humil Verge madona sancta Maria, Mare sua, amén. Matrimoni és stat tractat...*» Després vénen els noms dels contraents amb la filiació paterna i materna, normalment es diu l'ofici del nuvi i del pare de la núvia, així com el lloc de procedència d'ambdós. Tot seguit es redacten una sèrie de contractes, de forma que el text queda estructurat en diverses parts o capítols, el més important dels quals és el que conté la carta dotal. Com tots els contractes de l'època feudal, el contracte matrimonial és personal, i per això no hi ha capítols matrimonials idèntics, ja que es mira de solucionar els problemes de la futura família en el moment de lligar el matrimoni, i això a totes les classes socials. Així, quan es casa un hereu o una pubilla, s'inclou en els capítols l'heretament; si la nova parella ha de conviure amb algun dels seus progenitors, s'estableixen les condicions d'aquesta convivència; fins i tot alguna vegada, entre els menestrals, en els capítols trobem certs contractes professionals.

El règim dotal

El règim dotal vigent consistia en l'aportació d'una quantitat de diners, o de béns, per part de la núvia o, més ben dit, en la majoria dels casos per part de la seva família, que servien per a ajudar a les càrregues del matrimoni i que, a la llarga, serien la seva assegurança de viduitat. Aquesta aportació rebia el nom de «*dot o aixovar*». A més, la noia aportava sovint roba de casa i vestits, que a pagès vénen consignats per escrit, però que no apareixen detallats als capítols barcelonins; de tota manera, sabem de la seva existència per la informació que aporten altres documents, especialment quan hi ha conflictes a l'hora de la restitució del dot. També de vegades elles aporten una casa o un censal o una vinya.

Veurem el resum d'uns capítols matrimonials concrets en què hi ha part del dot amb béns immobles. Berenguer Lodes, mestre de cases de Barcelona, i la seva muller Maria, volent que la seva filla Franciscona es casi

18. J. LALINDE ABADIA, «Los pactos matrimoniales», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 33 (1963), p. 217.

amb Simon Ramonell, sabater d'aquesta ciutat, fill del difunt Francesc Ramonell, teixidor d'Igualada, i de la seva muller Antònia, perquè tingui béns per tal de constituir un dot, «*pro oneribus matrimonii suportandis*», li fan donació d'una peça de terra amb vinya plantada que la mare té al territori de Barcelona. A més, en contemplació del matrimoni, li donen 27 lliures i 10 sous, amb la condició que si li sobreviuen fills legítims pugui testar lliurement de tot el que li han donat; però si no té fills, que pugui testar només de la meitat, i l'altra meitat tornarà als pares o als seus hereus. Consta que aquests béns, tant la vinya com els diners, el marit els tindrà mentre duri el matrimoni. Els nuvis, tant ell com ella, tenen només 16 anys i es comprometen a esposar-se per paraula de present i casar-se en fas d'església abans d'un mes i mig.¹⁹

Queda molt clar que els pares fan donació d'uns béns a la filla només perquè tingui un dot, i que aquest dot és per suportar les despeses del matrimoni; sovint els diners que rebia la noia corresponien al total de l'herència paterna i materna. Els dots més pobres que hem pogut documentar a Barcelona a la darrerïa del segle XIV són de 400 sous, entre diners i robes, tractant-se de joves immigrants vinguts de pagès per cercar feina a Barcelona, o parelles de lliberts. En els menestrals són normals dots entre 800 i 1.200 sous; el dot d'una filla d'un patró de barca que es casà amb un mercader, l'any 1400, fou de 6.000 sous.²⁰ Entre el patriciat urbà, els dots movien molts diners; així, per exemple, 30.000 sous aportà Elionor Dirga a Ferrer de Gualbes el 1376.²¹ Aquestes sumes són molt elevades si les comparem amb els salaris: el jornal d'un mestre artesà era d'uns 4 sous diaris; el d'un manobre, d'uns 2 sous; els obrers menys qualificats guanyaven 16 diners. Era doncs força difícil estalviar per a dotar una o més filles.

Tal com marcava la llei i el costum, el dot era administrat pel marit, per al qual quedarien els fruits, sempre que els seus béns o guanys fossin suficients per a sostenir les despeses quotidianes de la família. Si la dona quedava vídua, o hi havia algun altre motiu de restitució, els diners o béns aportats com a dot retornaven a ella, de vegades sota certes condicions, especialment la de tenir fills; però no eren per a la dona els interessos del capital dotal, que quedaven per al marit, ni tampoc rebia la muller cap altra quantitat que reco-

19. AHPB, Jaume ISERN, 105/3, f. 14r-15v, 21r-22r (1424).

20. AHPB, Francesc RELAT, 27/3, f. 49v-51r.

21. Teresa GARCIA PANADÉS, «Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)», *Acta Medievalia* (Barcelona), 4 (1983), p. 152.

negués d'una manera o altra uns guanys per la feina realitzada a la llar, que especialment entre les classes populars era força complexa.

La institucionalització del dot femení, acompanyat del règim econòmic de separació de béns dins del matrimoni, que era el més emprat a Catalunya, no afavorí les dones; però la llibertat amb què es podien redactar els capítols matrimonials fa que de tant en tant hi hagi cartes dotals que responguin a altres formes de concebre l'economia familiar; fins i tot trobem algun exemple que recull la fórmula econòmica més oposada a la separació de béns, és a dir, la comunitat de béns. Així s'establí en els capítols matrimonials entre Joan Bruyll, mercer, ciutadà de Barcelona, natural del castell d'Albais, diòcesi de Cahors, i Violant, filla de Martí Serra, de Vilafranca del Penedès. Els capítols contenen l'instrument dotal, amb l'aportació de 40 lliures per part d'ella; tot seguit hi ha la carta d'agermanament, per mitjà de la qual posen en comú tots els seus béns mentre visquin, i quan morí un d'ells, la meitat dels béns ha de passar als seus hereus i l'altra meitat al cònjuge que sobrevisqui; d'aquesta manera «s'agermanen» ells i els seus béns mobles i immobles.²² Es complia en aquest instrument la llei que deia que a Catalunya cap dona no podia quedar indotada; però incorporava un costum que fugia del més normal al país, és probable que fos importat pel nuvi, que era foraster; també és possible que es fes així perquè els nuvis, que devien ser majors d'edat, ho volgueren d'aquesta manera; de forma excepcional actuaven per ells mateixos sense intervenció de la família. Es comprometien a celebrar les esposalles l'endemà i a rebre la benedicció eclesiàstica durant el més següent.

L'escreix

Un cop la família de la núvia havia constituït el dot, el nuvi es comprometia a augmentar-lo amb una quantitat proporcional, que segons en quins llocs i moments corresponia a la tercera part o a la meitat del dot. Aquesta donació marital rep el nom d'«escreix», donació «*propter nuptias*» o «*augmentum*»; a Girona, es deia «*tantundem*». Al *Recognoverunt proceres*, la fórmula de constitució de l'escreix ve expressada amb aquestes paraules: «*Ego, talis, dono tibi, talia, uxori mee tantum pro dote tue et sponsalicio, quod intelligatur tertia pars ipsius quantitatis esse donatio*

22. Teresa VINYOLES, *Les barcelonines...*, p. 179-180.

propter nupcias».²³ El «*tantum*» de l'esponsalici equivalia a la suma del dot i l'escreix i, encara que al *Recognoverunt* consta que l'escreix és la tercera part del dot, a Barcelona, els segles XIV i XV, sempre corresponia exactament a la meitat del dot aportat.

Vegem un exemple que especifica la naturalesa de l'escreix. Joan del Mas, barber de Barcelona, en contemplació del matrimoni de la seva filla Eulàlia li dóna 32 lliures, que pagarà a terminis. Eulàlia les constitueix en dot al seu promès, Damià Burguesa, el qual li farà escreix de 16 lliures, «*a ús i costum de Barcelona*». Es comprometen a esposar-se abans de cinc mesos i a rebre la benedicció abans d'onze mesos; el nuvi té 19 anys i ella en té 16.²⁴

L'escreix, tot i que rebia en els documents redactats en llatí el nom que correspon a la donació «*propter nupcias*» romana i que era quantitativament proporcional al dot femení, també d'origen romà, encara a la darreria de l'edat mitjana venia a ser una reminiscència de la «*morgengabe*» germànica. Li podem donar aquest sentit, ja que era constituït com a preu de la virginitat de la núvia. Així ho llegim, per exemple, en uns capítols redactats en català l'any 1489:

«*Lo dit n'Agustí Puiol fa e ferma carta dotal ho d'espoli a la dita na Ysabet, sdevenidora sa muller, dels dits tres-cents florins a ell per la dita na Ysabet en dot sua constituïts e aportats, per los quals e per contemplació de la sua virginitat li fa screix o donació per noces, de sos béns propis, de cent cinquanta florins...*»²⁵

De tal manera era així que mai no trobem escreix en els instruments dotals de les vídues. Per exemple, els capítols entre Francesc Adreny, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona, i Bartomeua, vídua de Vicent Quintana, difunt, barber d'aquesta ciutat, ell rep un dot, entre diners i béns mobles, estimat en 165 lliures, entre els béns hi ha un esclau i una esclava, però no hi consta cap escreix; es comprometen a celebrar el matrimoni per paraules de present i a rebre la benedicció nupcial abans de quinze dies.²⁶

23. «*Recognoverunt proceres*», *Universitat catalana*, 1, p. 11.

24. AHPB, Jaume ISERN, 105/3, f. 55r (1424).

25. AHCB, *Notarial*, 1489, capítols.

26. AHPB, Jaume ISERN, 105/3, f. 16r-v (1424).

Casament entre professionals del mateix ofici

Tornem als capítols matrimonials entre Agustí Pujol i Isabet Rius, que comencen així:

«Matrimoni és stat tractat e, la gràcia del Spereti Sant migensant, avengut, per e entre n'Agustí Puiol, batedor de fulla de fil d'or, fill del senyer en Johan Puiol, quondam, cuyracer e ciutedà de Barchelona, e de madona Gabriela, que fonc sa muller, encara vivent, de una part; e na Ysabet, donzella, filla del senyer en Berenguer Rius, batedor de fulla de fil d'or e ciutedà de la dita ciutat, vivent, e de madona Elionor, quodam, que fou muller de aquell, de la part altre. De e per rahó del qual matrimoni són stats fets, ordonats e concordats los capítols e ho cartes següents».

En primer lloc, el pare dóna a la filla 165 lliures, que corresponen a l'herència i la legítima paterna i materna; amb aquests diners, ella constitueix el dot al seu futur marit, que pagarà en dos terminis, la meitat quan se celebrin les esposalles, que es preveuen per dos anys després, i l'altra meitat vint dies abans de la solemnització del matrimoni a l'església, que es comprometen a celebrar un any després de les esposalles. És a dir, que Isabet, que només tenia dotze anys en el moment de firmar els capítols, es casaria als 15 anys; del nuvi, no en sabem l'edat, però era ja un professional més o menys establert, ja que li fa de fermança de compliment dels capítols el prestigiós pintor Jaume Huguet, amb qui segurament el lligaven llaços professionals. Sembla un matrimoni de conveniència entre dos homes del mateix ofici, possiblement en vistes a col·laborar en el negoci; la núvia, encara llavors una nena, sembla la moneda de canvi per segellar afers econòmics.

Més accentuada es fa aquesta impressió en el cas d'uns capítols signats l'any 1417, per mitjà dels quals un draper casa la seva filla, una nena que encara no té dotze anys. Entre les disposicions habituals, en trobem una de molt peculiar: hi ha un contracte d'aprenentatge i de societat entre el sogre i el gendre, ja que el sogre contracta el futur gendre com a aprenent i promet heretar del negoci la filla quan es casin; de fet, el sogre esdevé el soci capitalista i mestre, el gendre serà el soci que aportarà el treball i, quan hagi fet l'aprenentatge al costat del pare de la seva jove promesa, regirà el negoci. D'aquesta manera sembla que el motiu dels capítols, més que el casament en si mateix, sigui assegurar la continuïtat de la draperia. La nena evidentment no hi intervé per a res, és el pont necessari per a constituir la

societat. Es preveia que les esposalles es farien quan ella complís els 12 anys i la solemnització en faç d'església, quan en tingués 14.²⁷

La carta d'espoli i el compromís matrimonial

Prosseguint amb els capítols, el nuvi signava carta d'espoli o esponsalici, per mitjà de la qual es comprometia a retornar el dot i l'escreix a la dona en cas de viduïtat, i sovint s'establia quin seria el destí d'aquestes aportacions quan ells morissin. Per assegurar que realment es retornaria l'esponsalici, el nuvi firmava una hipoteca de tots els seus béns. Vegem un exemple de carta d'esponsalici.

Arnau Esgleyola, àlies Font, corredor de Barcelona, reconeix que la seva promesa Agnès, filla de Ramon de Cies, difunt, de Monells, aporta com a dot 1.000 sous, i ell li fa escreix de 500 sous. El dot el pagarà Bernat de Cies, hostaler de Barcelona, cosí germà del pare de la noia. El destí d'aquests diners, a la mort d'Agnès, serà el següent: passarà als fills si en tenen; si no tenen fills, de la quantitat dotal ella podrà testar lliurement de 500 sous, amb marit i sense i amb fills i sense, la resta retornarà a Bernat Cies o als seus hereus; els 500 de l'augment passaran al marit o als seus hereus. Arnau Esgleyola i Bernat de Cies es comprometen que el matrimoni tractat se celebri mig anys després, sota pena de 1.000 sous. Firmen els dos homes, la noia no apareix per a res.²⁸

De vegades els capítols aporten el compromís formal de casar-se. Continuem amb l'exemple anterior: Arnau es compromet a casar-se amb la fórmula notarial, que recull el missatge bíblic en què es funda el matrimoni eclesiàstic i insisteix en la finalitat del matrimoni segons la moral de l'Església, és a dir, la procreació:

«Conditor omnium Deus cum in mundi inicio cuncta creasset de nichilo, ex osse viri dormientis formam fecit mulieris, ex uno duos feciens, duos unum esse debere monstravit. Ipso atestante qui ayt: Relinquit homo patrem suum et matrem et adherebit uxori sue et erunt duo in carne una. Qua propter, in Dei nomine, ego Arnaldus... pro creandorum filiorum amore elegi michi in uxorem²⁹ assumere nomine Agnetem...»

27. ACB, Gabriel CANYELLES, *Plec de capítols, 1410-1419* (24 març 1417).

28. AHPB, Berenguer ERMENGOL, 34/9, f. 14r-18r (1378).

29. La fórmula es repeteix paraula per paraula en els diversos instruments d'aquesta

Aquestes paraules, gairebé lletra per lletra, es van repetint als compromisos matrimonials inclosos als capítols. Sembla una fórmula plenament arrelada a la documentació notarial de la darrerria de l'edat mitjana d'arreu del país, però són de fet una novetat. Fins al segle XII, els instruments dotals eren de caire ben diferent: el dot era marital i les paraules de compromís, que recullen també el missatge bíblic, tenen una tendresa que després es perdé. Heus aquí un exemple de compromís matrimonial altmedieval:

«En nom de Crist. Aquest és el títol de dot i donació que fa l'honest home de nom Durable a la seva honesta esposa o muller de nom Maria... Em plau i em convé, amantíssima esposa meva, de demanar-te d'unir-te a mi en matrimoni. Per això, en presència de nombrosos homes honorables, ens bescanviem els anells que representen les arres de la nostra unió, d'acord amb la voluntat de Déu i dels nostres pares i amics. I ja que un matrimoni legal no pot ésser contret sense que vagi acompanyat d'un títol de dot, per l'amor que et tinc, per tal que la teva bellesa en sigui ornada i per als infants que haurem de procrear, et faig donació de la desena part de tot el que posseeixo, del que he pogut adquirir o que podré adquirir amb l'ajuda de Déu, i t'ho concedeixo tal com és prescrit per les lleis dels gots.»³⁰

Capítols amb heretament

Entre els camperols, quan es casava l'hereu o la pubilla, els capítols matrimonials incloïen prèviament l'heretament. Veurem tot seguit un exemple de capítols matrimonials, redactats en català, corresponents a pagesos de l'àrea d'influència de Barcelona, que contenen, a més del compromís matrimonial i de l'instrument dotal, l'heretament de l'hereu i la forma de solucionar els problemes que pot plantejar la convivència al mas:³¹

«En nom de Déu sia e de la Verge Madona Santa Maria, mare sua, amén. Matrimoni és tractat Déus volent fahedor entre en Johan de Coll de Frares, de la

tipologia redactats pels notaris de la darrerria del segle XIV, si bé alguna vegada en comptes de dir «*in uxorem assumere*» diuen «*sponsam assumere*». Tenint en compte que «*sponsa*» i «*uxor*» en aquella època no eren exactament sinònims, cal pensar que el notari vol remarcar una diferència. Crec que seria incorrecte usar els dos mots com a sinònims. Un exemple amb la paraula «*sponsam*» el trobem a AHPB, Jaume ISERN, 105/9, f. 14r.

30. Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, v. II, p. 226 (1999). Text traduït del llatí.

31. AHPB, Jaume ISERN, 105/3, f. 3r-4v (1423).

parròquia de sant Johan des Pi, fill d'en Pere de Coll de Frares, quondam, de la dita parròquia, e de la dona na Constança, muller d'en Francesc Ferriol, de la parròquia de Santa Creu de l'Ordre, que primerament fou muller del dit Pere de Coll de Frares, quondam, de consentiment e volentat d'en Bernat de Coll de Frares de la dita parròquia de Sant Johan Despí, avi de part de pare del dit Johan, de la una part. E na Margarida, donzella, filla d'en Guillem Martorell, de la parròquia de Santa Eulàlia des Papiol, e de la dona na Francesca, muller d'aquell, difunts, de la part altra, en la forma següent...»

Ens trobem amb l'hereu d'un mas de Sant Joan Despí, que heretarà el mas del seu avi, ja que el pare és mort, i haurà de conviure amb ell, que és qui dóna el vistiplau a la unió; remarcuem que la mare del noi s'ha tornat a casar a Santa Creu d'Olorda. L'avi patern, en contemplació del matrimoni del seu nét, el féu hereu de tots els seus béns, però en manté l'usdefruit i es reserva per testar lliurement 50 lliures.

«En cas que els dits Johan e Margarida, muller esdevenidora del dit Johan, venien a discòrdia ab lo dit Bernat de Coll de Frares, que el dit Bernat, si-s vol, los puxa espellir e foragitar als dits Johan e Margarida, muller sua esdevenidora, de vida emperò del dit Bernat de Coll de Frares tansolament.»

Margarida, òrfena de pare i mare, de voluntat d'alguns parents i amics, que en fan fermança, constitueix en dot al dit Joan 60 lliures, que es compromet a pagar un mes abans que el matrimoni sigui solemnitzat en faç d'església. En Joan i el seu avi firmen carta dotal a favor de Margarida i li fan escriure de 30 lliures. És curiós destacar que el grup de persones que formen el consell de parents i amics que fan de fermances a la noia provenen de pobles diversos, seguint una zona que va des de Sant Gervasi i Sarrià, al pla de Barcelona, Llobregat amunt, fins a Martorell, i endinsant-se per la riera de les Arenes de Papiol fins a Rubí. Cal remarcar també que cap d'ells no porten el cognom de la noia i que només n'hi ha un del seu poble. El nuvi tenia 15 anys i ella 16, per la qual cosa renunciaven als beneficis de la minoria d'edat. Convenen esposar-se per paraula de present un mes abans de prendre benedicció en faç d'església, en aquell moment es farà efectiu el pagament del dot, i que prendran benedicció *«per totes les núpcies del mes de maig prop venidor»*. Es comprometen a celebrar el matrimoni sota pena de 50 lliures. De tota manera, *«és convengut e concordat entre les dites parts que lo temps de les afermayes he de pendre benedicció en fas de sgleya se puxa elongar si necessari serà»*, si hi estan d'acord un representat per part de la núvia i un per part del nuvi. Se signa el document el dia 16 de setembre de 1423.

Troblem plenament establerta la institució de l'hereu, costum feudal derivat dels llinatges senyorials que volien conservar el patrimoni i l'orgull del patronímic, la qual cosa féu que la successió fos sempre per línia masculina única. Aquest costum de la noblesa fou adoptat també a les classes populars camperoles, que de vegades, fins i tot en benefici dels senyors, mantenien unit el nucli de l'explotació agrària i del patrimoni.³²

D'altra banda, és prou conegut que, quan el mas passava a mans d'una pubilla, era el nuvi qui aportava un dot, mentre la pubilla rebia l'heretament del mas. En aquest cas al futur marit se li reconeixien les millores que fes al patrimoni de la dona, de vegades fins i tot s'inventariaven en el moment de casar-se els béns del mas per a poder establir quins guanys corresponen al «pubill». Vegem l'exemple d'una controvèrsia entre Llorenç Barri, de Sant Cugat del Vallès, hereu universal del seu germà Ramon Barri, de la parròquia de Sant Genís dels Agudells, d'una part; i Maria, vídua del citat Ramon Barri, de l'altra. Llorenç, com a hereu del germà, reclamava a la seva cunyada Maria el dot que el dit Ramon Barri havia aportat a Maria en temps de núpcies, i les millores que el dit Ramon havia fet al mas, tant en obres com en plantades o altres coses. S'establiren àrbitres, entre els quals hi havia el notari Guillem dez Orts, que feren el raonament que s'exposa a continuació.

Ramon Barri havia entrat al mas de la dita dona per raó de matrimoni i hi havia aportat un dot de 35 lliures. Ramon féu testament i deixà hereus dos infants comuns d'ell i de Maria, els quals moriren després del pare, essent infants, i, segons clàusula testamentària del pare, si morien passava l'herència al seu germà Llorenç; a més, en el testament deixava 5 lliures a la dona i 10 lliures per la seva ànima. És cert que en Ramon havia fet plantacions i millores al mas de la seva dona; però també és cert que, dels seus béns, pertanyien a la dona l'any de plor i la legítima, per successió dels seus fills; també és cert que en temps de núpcies en Ramon trobà al mas béns que ara no hi són. Considerant totes aquestes coses, els àrbitres sentencien que Llorenç, com a hereu del seu germà, ha de cobrar les 30 lliures del dot, una mula, una ballesta amb el croc, una llança, un broquer, una espasa i una cervellera, que eren d'en Ramon. La vídua ha de donar compliment de les 10 lliures que el marit va prendre per l'ànima, però l'hereu ha de pagar tots els altres deutes que hi hagi, sempre que bastin les dites 30

32. HERNÁNDEZ PALMÉS, *op. cit.*, p. 173.

lliures. La sentència va ser llegida pel notari Pere dez Orts amb voluntat dels altres àrbitres i acceptada per les parts, dijous prop del migdia del 31 d'octubre de 1398 a casa del dit notari. El seu col·lega Pere Granyana en donava fe.³³

Incompliment dels pactes

El fet que la majoria de capítols matrimonials estableixin fórmules per impedir l'incompliment dels pactes, per mitjà de penes pecuniàries, dites també «arres», que ben sovint entre menestrals eren de 50 lliures, ens fa pensar que l'incompliment dels pactes matrimonials o dels terminis establerts per casar-se eren freqüents. Veurem amb uns exemples com es presentava una requesta notarial instant a complir amb el pacte matrimonial signat davant de notari:

«Com entre mi, Johan Salze, sartre, ciutadà de Barcelona, de una part, e na Elionor, filla d'en Jaume dez Forn, mercader, e de vós, madona na Serena, muller sua, de la altra, fos tractat e avengut matrimoni; per rahó del qual fossen entre nos diverses cartes, n'hi hagués una ab la qual vós, dita madona Serena, e jo nos havíem posada pena de 50 lliures barcelonines que per tot lo mes de janer lavors primer vinent solemnitizarem lo dit matrimoni en fas d'esgleya et dariem tot compliment al dit matrimoni, sagon que aquestes coses e d'altres en la dita carta feta en poder d'en Ponç Amorós, notari, largament és contengut. E ara siam quaix a la fi del dit mes de janer, e jo dit Johan Salze moltes vegades de paraula haia requesta vos, dita madona Serena, que al dit matrimoni donàssets compliment...»³⁴

El notari dóna fe que la requesta, lliurada dues vegades, no havia estat contestada.

El notari normalment enviava a casa de l'infractor un escrivà jurat, que llegia en veu alta davant de testimonis la requesta, en deixava una còpia i consignava per escrit que havia estat cursada. Seguint aquesta pauta, en veurem un altre exemple: en aquest cas, Pere Amat, escrivà jurat de part del notari Pere Granyana, es va presentar davant la porta del fuster Francesc Jener, al carrer Ample, amb una requesta que instava que celebrés esposa-

33. AHPB, Pere GRANYANA, 56/79, f. 91r-93r (1398).

34. AHPB, Ponç AMORÓS, 55/16, f. 95r-v (1391).

lles amb Esteveneta, com s'havia compromès a fer en els capítols.³⁵ El fuster no era a casa, es trobava fora de la ciutat, i els va rebre a la porta un noiet –«*puer*», diu el document–, que segurament era l'aprenent del fuster, davant el qual es llegí la requesta:

«Així com vós, en Francesc Janer, fuster, ciutadà de Barchelona, l'altre jorn aiats promès, jurat e posada pena de cinquanta lliures barchelonines, que per tot aquest mes de juliol [la requesta és del 31 de juliol de 1396] auríets sposade per paraules de present na Steveneta, filla d'en Guillem Cativer, quondam, frener et ciutadà de la dita ciutat, segons que aquestes coses e altres pus largament se contenen en una carta pública d'aquèn feta...»

Un cop llegit el document, en va donar còpia al noi, que es va negar a agafar-la; llavors l'escrivà la va deixar damunt una taula que hi havia, el noi va agafar-la i la va llençar al carrer. L'escrivà jurat i els testimonis donen fe de l'acte. Com tantes vegades, la documentació no ens explica el final de la història, segurament això és el que fa més apassionant la documentació notarial.

Trencament del compromís

Ja hem dit que teòricament la dona mai no intervenia en l'elecció de marit, ni tan solament en l'elecció d'estat. La majoria de dones acceptaven el destí imposat, o almenys no s'enfrontaven obertament al matrimoni pactat per la família; cercaven en els fills, la religiositat, la solidaritat, la filosofia o la relació amb altres dones un consol a les seves frustracions. De tota manera, algunes d'elles, tot i l'edat, l'educació que havien rebut i el costum, volien intervenir directament en l'elaboració del seu futur. Una de les poques sortides legals que tenia una noia per no casar-se era afirmar davant de notari i testimonis que renunciava al promès que havia preparat la família i amb el qual s'havien firmat ja capítol matrimonials, per fer-se monja. Així, a la fi del segle XIV, la filla d'un fuster barceloní havia estat compromesa pel seu pare amb un home amb el qual ella no es volia casar. Després de moltes discussions familiars, aconseguí fer anar un notari a casa seva i, davant seu i d'altres testimonis, afirmava de manera resolta que no

35. AHPB, Pere GRANYANA, 56/79, f. 42r-v (1396).

es casaria, sinó que preferia fer-se monja. A la requisició feta pel notari Bernat Nadal es consigna la conversa entre pare i filla, tendra i dramàtica alhora:³⁶

«—Ma filla. Ja saps com jo t'he donat per marit en Pere Salvador. Per què et prego que ara, en el temps que ve de núpcies, fassis la solemnització del dit matrimoni amb el dit Pere Salvador. Això et prego carament així com filla que deus obeir els meus precés i els meus manaments. [Antònia va respondre:] —Mon senyor. Jo he promès a Nostre Senyor Déu de tenir virginitat, i aquella vull tenir, i estar en orde en qualsevol monestir. [El pare, per segona vegada, va dir:] —Ma filla. Et requereixo de part de Déu, i ja que m'has d'obeir a mi en els meus manaments, que tu deus fer el dit matrimoni, d'altra manera sàpigues que em disgustaràs molt. [Tot seguit, Antònia va contestar:] —Mon senyor. Ja us ho he dit, i altres vegades us ho he dit abans d'aquesta, que jo vull tenir virginitat i castedat per la promesa que he feta. Per què, us prego que d'ací avant no us poseu amb mi, ja que el dit matrimoni no el faria...»

També davant de notari trobem, bé que de forma excepcional, algun pacte de separació en base a la impossibilitat de conviure, perquè el matrimoni no ha estat consumat, per defecte d'edat a l'hora de firmar el compromís o per falta de consentiment. Aquests documents no representaven una separació legal, sinó només un primer pas per intentar aconseguir-la davant els tribunals eclesiàstics. A continuació tenim un exemple d'impossibilitat de convivència entre dos esposos.

Francesc Martorell, calderer, i Caterina, filla de Pere Tribllós, mercader, «*ambo sponsi per verba de presenti, quia instante demona, generis humani inimico, tanta ira, odium et discordia fuerunt et sunt inter nos, quod dubitamus si ad perficiendum ipsum matrimonium procederemus...*» Aquests joves esposos, ell tenia 23 anys i ella 16, encara no havien rebut la benedicció eclesiàstica, però s'havien esposat per paraula de present; un cop iniciat el festeig veieren que eren del tot incompatibles i que la convivència entre tots dos era inviable, es comprometien a no tractar-se més i no moure cap plet en contra d'aquesta decisió, sota pena de 50 lliures. El pare d'ella, per evitar major escàndol, consentia i assegurava que faria tot

36. AHPB, Bernat NADAL, 58/73 (1391). Sobre el tema, Teresa VINYOLES, Elisa VARELA, «Vocacions femenines del segle XV», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71 (1998), p. 889-906.

el possible perquè el Papa anul·lés el vincle esponsalici.³⁷ Creiem que és un cas força excepcional, però real i colpidor: són molt joves encara, no han iniciat la convivència i no poden al·legar que no s'estimen. Quina parella es casava per amor? Asseguren que s'odien.

Veurem tot seguit el cas d'una parella que ja havia rebut la benedicció nupcial, però que assegurava que no havien consumat el matrimoni. Guillem Ferrer i Alamanda, filla de Pere Febrer, ambdós d'Argentona, havien estat col·locats en matrimoni per paraula de present i després van solemnitzar-lo en faç d'església, però el dit matrimoni no fou consumat per còpula carnal. Es demana a les parts fer un pacte perquè el matrimoni, ja que no ha estat consumat, se separi. Ambdues parts es comprometen a acceptar la separació sota pena de 50 lliures.³⁸

Evidentment que el matrimoni en cap d'aquests casos no quedava dissolt només per aquest document notarial, però podia ser un primer pas per a portar el fet davant el tribunal eclesiàstic i demanar-ne la nul·litat. Cal tenir en compte que l'Església donava per vàlid el matrimoni per paraules de present, encara que fos clandestí, és a dir, fet sense el permís de la família, matrimoni que en aquestes condicions no era acceptat pel dret civil vigent.

La història de Clara Pont

Com hem vist, després de firmar els capítols hi havia impediments econòmics per dissoldre el compromís; però els impediments es multiplicaven un cop celebrades les esposalles, perquè es necessitava la llicència eclesiàstica, que no es concedia automàticament, sinó després d'un judici i una sentència de la cúria episcopal, la qual era sovint desfavorable a la dissolució de les esposalles, encara que la parella no hagués solemnitzat el casament a l'església. Vegem-ne un exemple.

Clara, filla de Joan Pont, porter del rei, havia demanat la dissolució de les esposalles amb Gabriel de Perets, al·legant que era menor de dotze anys quan les va celebrar i que hi havia anat forçada per la família. La cúria episcopal de Barcelona, un cop examinat el cas, havia dictat sentència desfavorable a la dissolució de les esposalles. Llavors la noia nomenà procura-

37. AHPB, Pere ANDREU, 102/5, s.f. (26 febrer 1432).

38. AHPB, Berenguer ERMENGOL, 34/9, f. 16v-18r (1378).

dor el notari Jaume Boro, per apel·lar contra la sentència, i s'inicià l'apel·lació per mitjà d'un protest presentat pel notari Gabriel Terrassa, a instància de Clara i del seu procurador. Al protest, el notari copia la sentència desfavorable dictada per la cúria episcopal i tot seguit argumenta la recusació.³⁹ El bisbe havia donat per vàlides les esposalles de la Clara i en Gabriel després d'haver interrogat sota jurament els nuvis i testimonis i d'haver llegit l'instrument esponsalici. De tot plegat deduïa que Clara tenia 12 anys quan es van celebrar les esposalles i que tot feia pensar que hi havia consentit de manera espontània... *«Et quia scriptum est quod Deus conjungit homo non separet... pro tanto declaramus verum et legitimum matrimonium.»*

Després d'aquesta frase quedava clar que era de totes totes, a ulls de l'Església, un matrimoni legítim i indissoluble: s'havien dit les paraules de present, creien que la noia tenia l'edat establerta pel Dret canònic i pels indicis examinats hi podia haver hagut fins i tot cohabitació, per la qual cosa l'Església donava per vàlides les esposalles.

Llavors el notari, en nom d'ella, protesta perquè la sentència s'ha fet conta dret i justícia, ja que la noia només tenia deu anys quan es feren els esposalles. S'insisteix amb l'edat, perquè dotze anys era l'edat mínima que l'Església contemplava perquè una noia es pogués casar; a més, es reafirma que no hi havia consentit:

«dicta Clara dixit quod nolebat in eius virum dictum Gabrielem nec in ipsum consentire volebit... et pro eo quod in dictus matrimonium consentire contradicebat, graviter et pluries fuit verberata per eius patrem et fratrem, in tantum quod dicta Clara, propter metum et non alias, dissimulavit asentire in dicto aserto matrimonio, non tamen corde nec spontanea voluntate, sed timor et metu.»

La manca de consentiment és insistentment argumentada pel notari:

«Clara in actu contrahendi dicti aserti matrimonii denegavit prestare assensum protrans se per terram, ne dictus Gabriel eam oscularret ad demonstrandum quod in dictum Gabrielem non consentiebat nec consensit; ymo adveniente tempore sue pubertatis ante et post dicta Clara in suo perseverando discensu dixit parentibus suis quod ipsa permetteret se interfici antequam in dictum Gabrielem consentiret.»

39. AHPB, Gabriel TERRASSA, 93/32, f. 39v-43r (1411).

És a dir, no només s'hi va negar essent una nena de deu anys, sinó que, arribada a l'edat nubil, amenaçava amb treure's la vida abans de consentir de casar-se amb en Gabriel. En conclusió, segons la requesta, es pot demostrar que la noia no tenia l'edat legal per casar-se i que havia estat forçada a fer-ho.

«Et per consequens omnibus predictis atentis et consideratis, pronunciandum erat per dictum honorabilem dominum officialem inter dictam Claram et dictum Gabrielem non esse nec aliquod fuisse matrimonium, maxime cum "ex solo consensu contrahi habeat", quod factum fuit per dictum honorabilem dominum officialem totum opsoitum.»

Considerem interessant aquesta argumentació que «només el consentiment fa el contracte»: sense consentiment l'Església no es pot donar per vàlid el matrimoni. La noia, per mitjà del notari, esgrimeix l'única possibilitat que tenia a les seves mans per dissoldre legalment el matrimoni: era menor de l'edat legal i a més no havia donat el seu consentiment; protesta per la sentència donada per la cort episcopal al seu cas, creu que el seu casament s'ha d'anul·lar, i adreça l'apel·lació a l'arquebisbe de Tarragona. De nou tenim un fragment d'història que ens il·lustra sobre el destí de moltes nenes casades sense el seu consentiment, però no en sabem el final.

La història de Caterina Aleu

Dilluns 28 de desembre de 1427 fou requerida pel notari Jaume Isern Caterina, filla de Pere Aleu, difunt, blanquer de Barcelona, i néta de Pasqual Pons, cec, hostaler, amb la requesta següent:⁴⁰

«Com en Pascal Pons, hostaler e ciutadà de Barchelona, per contemplació del matrimoni fahedor entre en Johan Olivet, fill d'en Gabriel Olivet, hostaler de la vila de Sent Celoni, e vós, na Caterina, donzella, filla d'en Pere Aleu, blanquer, ciutadà de la dita ciutat, e de la dona na Johaneta, muller d'aquell, difunts, e néta del dit Pascual Ponç, age heredada e feta donació de tots sos béns movents e scients hauts e per haver, ab pacte e condició que los dits béns vos, dita Caterina, constituíssets en dot al dit Johan, spos e marit vostre per paraules de present,

40. AHPB, Jaume ISERN, 105/5, s.f.

segons que aquestes coses pus largament són contengudes en lo dit heret e capítols matrimonials fermats entre vós e lo dit Johan Olivet, e lo dit Pascual Ponç, als quals se reffer lo dit Pascual Ponç. E vós, dita Caterina, reffusats solemnitzar en faç de santa mare Esgleya e complir lo dit matrimoni ab lo dit Johan Olivet; jat se sia ab lo dit Johan Olivet siats sposada per paraules de present, pretenets que volets ésser monge e intrar en religió. Per ço lo dit en Pascual Ponç, hostaler, amonesta e requer vós, dita Caterina, néta sua, que lo dit matrimoni per vós fet ab lo dit Johan Olivet, marit vostre, vullats solemnitzar e complir en faç de santa mare Esgleya, segons havets promès e sots tenguda. En altre manera si açò recusats o differirets fer ni complir, ab tenor de la present scripture, lo dit en Pascual Ponç, revoca, cassa e anul·la, tant com pot e en ell és, lo dit heretament e donació com ces la causa final per què fou fet, e per ço no deu haver loch...»

Aquest document precipita el final d'una història que havia començat amb la redacció dels capítols matrimonials davant del mateix notari el 18 març de 1423. Caterina era filla pòstuma del blanquer Pere Aleu i de la seva muller Joaneta, filla de Pasqual Pons, que s'havia casat en segones núpcies amb el mercader Bonanat Lledó.⁴¹ En firmar els capítols, l'avi de Caterina li havia fet heretament dels seus béns, reservant-se per a ell l'usdefruit i 100 lliures per testar lliurement. Caterina havia aportat l'herència de l'avi com a dot a Joan Olivet. Segons sembla, el casament l'havien endegat l'avi matern de la noia i el futur sogre, amb la intervenció d'un tal Joan Castellet, ciutadà de Barcelona, que fou «*tractador del dit matrimoni*». Sembla que en Pasqual Pons i en Gabriel Olivet, ambdós hostalers, eren socis.⁴²

Cinc o sis mesos després de signar els capítols, la Caterina i en Joan van celebrar solemnement les esposalles o matrimoni per paraules de present, davant d'un capellà i d'unes seixanta persones, fins i tot van anar al Palau Reial per ser rebuts per la reina. Llavors devien tenir tots dos tretze anys. Tot seguit, iniciaren una etapa de festeig. Així ens descriu el festeig un testimoni:

«Aprés de les dites esposalles, el dit testes ha vist moltes e diverses vegades los dits Johan e Caterina a casa d'en Paschal Pont, avi de la dita Caterina, e en casa

41. AHPB, Jaume ISERN, 105/6. En aquest manual, molt deteriorat i sense paginar, hi ha diversos documents de Pasqual Pons i la seva família. Per un d'ells, datat el 21 de febrer de 1429, sembla que l'avi ja devia ser mort i ens dona la referència de la mare de Caterina.

42. AHPB, Jaume ISERN, 105/6. Les referències sobre els negocis en comú de Pasqual Pons i Gabriel Olivet es troben en diverses escriptures amb data del 16 de juliol i 14 de desembre de 1428 i 3 de febrer de 1429.

de madona Mas, custurera, mestra de la dita Caterina, que menjaven e bevien ensemps en una taula e un tallador, es besaven e es tenien e es reputaven com esposats, segons en la ciutat de Barchinona és costum.»

Altres testimonis afirmen que ballaven, menjaven i bevien alegrement i que semblava que Caterina estava contenta del casament. I encara un altre diu que els ha vist estar «*braç per braç e besar e molts altres plers haver*». ⁴³

Però, arribat el moment, Caterina es va negar a rebre la benedicció nupcial i a consumir el matrimoni: per tal d'evitar-lo s'havia reclòs al monestir de les dominiques. Llavors l'avi, el sogre, el nuvi i alguns amics es posaren d'acord per a raptar-la i treure-la del monestir. Així foren els fets, segons declara Caterina davant del notari de la cort del veguer:

«Dissapte prop passat, entre onze e dotze hores de mig jorn [13 de juliol de 1426], stave ella deposat e testimoni⁴⁴ en lo dit monestir, vench na Clara, sclava d'en Pasqual Pons, avi d'ella. E ella féu-se a una finestra del dit monestir. E la dita sclava dix a ella deposant que lo dit son avi li tramatia drap per una camisa... E lavors ella dix a la portera que obrís la porta del dit monastir. E la dita portera obrí la porta. E en asò foren aquí en Gabriel Olivet [és el sogre] e Micholau Texoner e la un d'ells, a viares d'ella lo dit Nicholau Texoners, féu entrar lo un peu dins lo dit monastir e pres ella deposant dient: "Per lo cap d'aytal ara us tinch!" Lo dit Gabriel així mateix afermà a ella deposant e tirans per força traguieren-la del dit monestir. E ella de tot temps cridave: "No vull marit! lexeu-me star que monge vull ésser." Fora la plasseta del monestir hi havia un bon nombre d'hommes armats, que la portaren per força per la plaça de Santa Anna avall.»

A causa de l'aldarull sortiren uns homes que estaven en una barberia i tot seguit arribà el batlle, que els portà a tots, inclosa Caterina, a la presó, on, davant d'en Vern, notari de la cort del veguer, fou interrogada per a determinar per què estava ella al monestir i els altres la hi havien tret. Ella declarà el següent:

«És ver que ella per inducció de Pasqual Pons, avi d'ella, e d'alguns amichs seus, fermà cartes nupcials ab en Johan Olivet, fill de Gabriel, contra son voler, com no volgués lo dit Johan per marit. E asò pot haver tres anys e mig, après ella féu sposalles ab lo dit Johan Olivet i no el volia per marit...»

43. ADB (Arxiu Diocesà de Barcelona), procés 534 (1427).

44. Sempre que hi ha el mot «ella», l'escrivà hi afegeix «deposant e testimoni», que hem evitat de repetir per alleugerir la lectura. ADB, procés 520 (1426-1427).

Després que ella hagués insistit molt, la setmana anterior el seu germà, que era dominic, la va portar al monestir de les predicatores, «*en lo qual ella de son bon grat s'és mesa e vol ésser monja, e no vol marit, ni lo dit Johan Olivet ni altre*».

Davant d'això la noia és retornada al monestir i la família del nuvi inicia un procés a la cúria episcopal per mitjà d'una denúncia datada el dia 11 de desembre de 1426 per obligar Caterina a complir la paraula de matrimoni, o bé a vestir l'hàbit de monja. La intervenció de la cort bisbal era indispensable ja que, com hem dit, l'Església considerava les paraules de present de les esposalles com a matrimoni legítim i indissoluble, si no se n'obtenia l'anul·lació per part de la cúria eclesiàstica.

Així explica la història a la cúria del bisbe, davant de Joan Julià, llicenciat en Decrets, el futur sogre, Gabriel Olivet, com a pare i procurador del seu fill Joan Olivet, dient que el seu fill amb consentiment dels parents i amics —«*parentum et propinquorum*»— va contraure matrimoni per paraules de present, de forma pública i palesa, amb la intervenció d'un capellà; llavors Caterina ja passava dels dotze anys i havia fet els tretze. Després de les esposalles, va començar el festeig:

«*Dicti Johannes et Caterina per spacium trium annorum stiterunt et se tracterunt tanquam sponsores per verba de presenti intervenientibus obsculis, ambibus existentibus in etatis pubertatis abta ad contrahendum matrimonium*».

Fins que fa quinze mesos Caterina, induïda per algunes persones malèvols —diu el sogre, fent clara referència al germà de la noia que era dominic—, va entrar al monestir de les predicatores i allà es va tancar, però no portava l'hàbit monacal, sinó que anava amb el vestit laic que s'acostuma a portar. En conclusió, Joan Olivet, per mitjà del seu pare, suplica a l'oficial del bisbe que obligui Caterina a complir amb el matrimoni o a vestir l'hàbit: «*consumandum matromonium in facie Sancte Matris Ecclesie et juxta laudabilem Ecclesie consuetudinem, et per copulam carnalem; vel habitum professionis monachalis eam assumere nece ne aut dictum virum eius in suspenso.*»

Semblaria que en aquest cas, en què no s'havia consumat el matrimoni i en què la núvia es volia fer monja, l'anul·lació es concediria sense problemes; però les coses no eren tan clares. Ella, en principi, accedí a casar-se sense coaccions; a més, havia donat senyals inequívocs en públic d'estar promesa, el sogre insistia que no s'estava lliurement al monestir, sinó impulsada pel seu germà. El procés s'allargà molts mesos amb inacabables

requestes d'una i altra part, amb la intervenció, en nom de Caterina, de diversos procuradors o essent interrogada personalment al monestir pel notari de la cúria bisbal, Joan Vinyoles. Llavors Caterina tenia fets els 16 anys, segons ella mateixa afirma, quinze dies abans del Nadal proppassat. A final d'any, encara continuava el procés i, de fet, no sabem quan ni com va acabar, ja que no ha arribat fins a nosaltres la sentència.

Però tenim la requesta que hem inclòs al començament d'aquesta història: si Caterina persistia en la negativa, es quedava sense dot, segons legalment proposava el seu avi i dotador. Podria llavors entrar al monestir? Segurament no, ja que també per ingressar en la vida monàstica les noies aportaven un dot. ¿Podria buscar un marit que fos més del seu grat que no pas el jove Joan Olivet, que ella considerava que era gairebé un nen? Segurament tampoc. Només li restaria, doncs, accedir a casar-se.

La trobem ja casada el juliol del 1428 i, a partir d'aquesta data, figura en alguns afers econòmics endegats pel sogre, que sembla que maneja tot el patrimoni. En Gabriel Olivet havia aconseguit el que es proposava: casar el seu fill amb l'hereva de l'hostaler cec, que probablement era soci seu i que disposava d'un patrimoni acceptable; havia aconseguit, primer, que l'avi heretés la néta i, després, fer-se procurador del fill i la nora. A més, es diu copropietari d'alguns dels béns del vell; intervé, doncs, en tots els afers econòmics. Ho té tot ben lligat, com es pot veure en el contracte de lloguer de la casa i l'hort de Pasqual Pons; la casa, amb dos portals, estava situada al carrer de Montcada i l'hort, amb un portal i una caseta, eren al Raval de Barcelona, prop del portal de Sant Antoni. Donen el seu consentiment en el contracte en Joan Olivet, com a usufructuari dels béns de Pasqual Pons pel dot aportat en temps de núpcies per la seva muller Caterina —un cop acabi l'usdefruit del dit Pasqual, que en pot gaudir mentre visqui. I també dóna el seu consentiment el seu pare, Gabriel Olivet, que afirma ser copropietari, en nom seu propi, i com a procurador de la seva nora Caterina.⁴⁵ Consta que tant en Joan com la Caterina tenien llavors, el desembre del 1428, divuit anys.⁴⁶

Com en tants moments en la història, com en tantes històries, ens preguntem: i ella, què? La Caterina fou silenciada.

45. Ens pot sorprendre que faci referència a una procuració atorgada davant el notari Francesc Bernat l'11 d'octubre de 1425, la qual dóna per vàlida, tot i el rapte i els processos esdevinguts després.

46. AHPB, Jaume ISERN, 105/6. Sobre el tema, doc. del 14 de desembre de 1428 i del 3 de febrer de 1429.

Conclusions

En conclusió, podem dir que els contractes matrimonials eren, a la darrerria de l'edat mitjana, veritables transaccions econòmiques que creaven les bases per a la constitució d'un nou matrimoni, cèl·lula social i econòmica bàsica. Dins del règim econòmic familiar, que a Catalunya normalment era d'estricta separació de béns entre marit i muller, el dot era en la majoria dels casos l'únic bé que tenien les dones casades; però del qual no podien disposar mentre durés el matrimoni, si el marit cobria les seves necessitats. Aquesta propietat de la dona damunt el dot aportat era relativa, ja que els beneficis que rendia aquest capital dotal eren del marit. Si la dona no disposava d'altres béns parafernals, o dels fruits del seu propi treball, de fet no podia gaudir dels beneficis del règim de separació de béns. El dot venia a ser només per a ella una assegurança de viduitat.

Per mitjà d'uns exemples concrets, triats a l'atzar entre els nombrosos protocols notariais que hem extret de diversos arxius de Barcelona, hem redactat unes petites cròniques de la vida quotidiana; hem pogut lliscar per la història dels sentiments i de les vivències a través de fonts històriques directes, i cal creure que objectives, és a dir, amb una base científica. Hem volgut apropar-nos a alguns homes i dones concrets de mig mil·leni enre per mitjà dels capítols matrimonials i la documentació notarial que es deriva del seu incompliment.

Hem vist com els notaris es convertien en testimonis d'excepció de la vida privada del seu temps, intervenint en controvèrsies, incompliments i dissolucions matrimonials per mitjà de requestes, protestos i sentències arbitrals. Hem parlat de fets habituals: les parelles es casaven sense amor, les noies difícilment podien escapar del destí imposat pels pares; hem vist casos extraordinaris en què es resistien a la sort imposada; però creiem que uns i altres evidencien la problemàtica general de la constitució de les parelles conjugals en els darrers segles medievals.

Tenim una selecció de fragments d'històries inacabades que hem volgut consignar amb els noms i cognoms dels seus protagonistes, seguint al més fidelment possible la documentació. Els fets exposats, dels quals donen fe els notaris, de vegades responen a realitats habituals i, d'altres vegades, a fets extraordinaris, a relats acabats i sobretot inacabats. El que podem afirmar és que són històrics, són reals, van passar, i els protagonistes els van viure, aproximadament tal com queden plasmats a les fonts notariais.